

אני ולא שליח תפילה לאמצעי אבי כ"ץ

לע"נ א"מ אלתר בן-ציון ב"ר מרדכי דוד הכהן זלה"ה

פתיחה

דוד המלך ע"ה אומר בתהילים (ה,ג): "הקשיבה לקול שועי מלכי ואלהי
כי אליך אתפלל".

הג"ר מלבי"ם מבאר שתנאי התפילה השלמה הם ארבעה, והתנאי הרביעי
- בפסוק זה - הוא:

"שיבטח בתפלתו על ה' לבדו ולא שעם תפלתו ישים מבטחו על
זורת בשר או אמצעים בינו לבין ה', על זה אמר **כי אליך** רק
אליך **אתפלל**".

העיקר החמישי מיי"ג העיקרים, שעליהם ביסס הרמב"ם את האמונה,
ואשר כל מי שלא מאמין בהם ומקיימם לכופר יחשב, אומר: אני מאמין
באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו - לו לבדו ראוי להתפלל ואין לזולתו
ראוי להתפלל.

אולי מסיבה זו הכניסו אנשי כנסת הגדולה לתפילת עלינו לשבח את ציווי
התורה¹ - " וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל
ועל הארץ מתחת **אין עוד** " ², להזכירנו חזור ושנה כי רשות אחת היא אשר
ברא את העולם, ולו, ורק לו, מתפללים.

כיצד זה אם כן מתפללים אנו אל המתים ומבקשים רחמים?
איך יתכן שאנו מוצאים במקורות רבים בחז"ל פניות למלאכים, בקשות
ממידות של מעלה וכיו"ב?

וכיצד יכלו גדולי ישראל לחבר פיוטים ותפילות אשר בהם ניכרת בקשת
התחנונים לאותם מלאכים ומידות?

1 דברים ד לט.

2 לא לחינם בחר הגאון ר' ראובן מרגליות לצטט פסוק זה בראש ספרו מלאכי עליון, שהוא מעין
אנצי' למלאכים, כדי להעמידנו על הפרופורציות הנכונות, ולהזכירנו כי עם כל כבודם של
המלאכים, אף הם כמונו בריותיו של הקב"ה, ולא יותר.

דורש אל המתים

המהרש"ל בביאורו לטור³ הביא את תשובת ר' חיים פלטיאל⁴ וז"ל:
השם יתברך יענה שלום אהובי רבי אליקים, הוי יודע כי מאד
אני נפלא על בני אדם הנודרים לילך על בית הקברות, כי קצת
היה דומה ל"דורש אל המתים"⁵ דלא מצינו כן רק לגבי כלב
שנשתטח על קברי אבות⁶ היינו שמתפללין להשם יתברך
במקום קדושה כדי שתהא שם תפילתו נשמעת כדאשכחן לגבי
אברהם⁷ "אל המקום אשר עמד שם" מלמד שהמקום גורם,
וכן אדם שביזה את המת, לכבודו משתטח על קברו - זה מצינו,
אך נשים ובני אדם שאינם יודעים זה לא ידעתי הליכתם למה,
ואני רגיל על הבאים אלי לפתוח להם בחרטה ויתירו להם
הנדר ליתן לצדקה מה שהיה מוציא על הדרך ואח"כ יתן מה
שנשאר כפי שהיה טרחו והילוכו וזה יתן לצדקה וינצל מצעקה.
עכ"ל.

מדברי מהר"ח משתמע שמה שהלך כלב להשתטח על קברי אבות היה
דוקא משום קדושת מקום קבורתם ותו לא, וא"כ סתם הליכה לבית קברות
ובפרט כשהכוונה להתפלל אל המתים - אסורה עד כדי כך שזה דומה לאיסור
התורה - "לא יהיה בך... ודורש אל המתים"⁸.
דברים אלו תמוהים למדי. גמרא ערוכה היא במסכת תענית טז. המתארת
את התנהגות העם בסדר התעניות שגזרו על הציבור מפני הבצורת, ושם
מובא:

למה יוצאין לבית הקברות?⁹ פליגי בה ר' לוי בר חמא ור'
חנינא: חד אמר - הרי אנו חשובים לפניך כמתים, וחד אמר -
כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים.¹⁰

3 יו"ד ריש סי' רח, הובא בדרישה שם סי"ק ה.

4 תלמיד ר' שמואל מפלייזא, ותלמיד חבר למהר"ם מרוטנבורג.

5 דברים יח, יא.

6 סוטה לד:

7 בראשית יט, כז

8 רק דומה, משום שעיקר איסור זה הוא - המעלה בזכרו והנשאל בגלגולת, כפי שהביא שם
רש"י בשם חז"ל בסנהדרין סו: ובספרי, וכן המרעיב עצמו ולן בבית הקברות, עיי"ש.

9 המקור ליציאה לבית הקברות הוא בירושלמי (רש"י).

10 הרמב"ם בהל' תעניות פי"ד הי"ח פסק זאת בהביאו רק את הטעם הראשון. ר' מאיר בר' שמעון
המעילי מנרבונו (בן גיסו ותלמידו של ר' משולם מבדריש בעל ההשלמה, וחבירו של הרמב"ן)
בספר המאורות (לתענית שם) כתב שנימוקו של הרמב"ם הוא שיש לפקפק בעצם הענין של

מכרמי שומרון

וכן כתב שם המהרש"א דהכי איתא במדרש שאבות מבקשים רחמים עלינו.

עוד מצינו שיעקב אבינו לפני פטירתו מפיס את יוסף באמרו לו (בראשית מח, ז): "ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם", וביארו חז"ל¹¹ שאמר יעקב ליוסף:

לא קברתיה שם אלא על פי הדיבור שאף אני בקשתי להעלותה ולקברה ולא הניחני הקב"ה שנאמר "ואקברה שם", מהו שם - על פי הדיבור. ולמה? - שגלוי וצפוי לפניו שאף בית המקדש עתיד ליחרב ובניו עתידים לצאת בגולה והם הולכים אצל האבות ומבקשים מהם שיתפללו עליהם¹² ואינם מועילים להם, וכיוון שהם הולכין בדרך הם באים ומחבקין קבורת רחל¹³ והיא עומדת ומבקשת רחמים מן הקב"ה ואומרת לפניו - רבונו של עולם שמע בקול בכייתי ורחם על בני...¹⁴

וגדולה מזו, הרי נפסק להלכה בשלחן ערוך א"ח במספר מקומות, מנהג זה של הליכה לבית הקברות, ראה למשל ס' תקע"ט סעיף ג:

שבע תעניות הללו אחר שמתפללים יוצאים כל העם לבית הקברות ובוכים ומתחננים שם כלומר הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרככם.¹⁵

קיימות שתי שיטות ביישוב הדברים:

א. סיוע המתים הוא רק ע"י זכותם: כתב האליה רבה¹⁶ בשם מהרי"ל:

בקשה שהמתים יבקשו רחמים עלינו. אמנם ר' נחום ארינשטיין (ציוני מהר"ן לרמב"ם שם) העיר שהרמב"ם פשוט סמך על כך שבירושלמי למכילתין פ"ב ה"א מובא רק הטעם הראשון.

11 פסיקתא רבתי פ"ג.

12 במס' סוטה לד: מובא ש"פירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להן - אבותי בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים". וכתבו שם התוס' ("אבותי") שהרי בברכות יח. הסיקה הגמ' שהמתים אינם יודעים דבר ואפילו אבות העולם! וי"ל דעל ידי תפלה שזה מתפלל מודיעין להן שכך נתפלל. ע"כ. והקשו שם ר' ישעיה פיק ברלין (על הגליון) ור' יעקב צבי יאליש (מלא הרועים) שמסקנת הגמ' בברכות הפוכה, שאף ר"י חזר בו והסיק שהמתים יודעים! עיין מה שתירץ ר' משה מרדכי שטעגר בחידושי בארות המים ועדין צ"ע. ועי"ע ד"מ א"ח תקפ"א ס"ק ד. אח"כ ראיתי שעמד בזה הגאון ר' אליהו גוטמאכר בתשובה, יו"ד קלג' אות ג', עיי"ש.

13 משתטחים שם ומבקשים רחמים (ביאור הפסיקתא שם).

14 ראה עוד בהגהת הבי"ח סוטה יד.

15 וראה עוד ס' תקני"ט סעי' י, ס' תקס"ח סעי' י, סוף ס' תקפ"א ומג"א שם ס"ק טז, וכן ס' תר"ה.

16 סוף סימן תקפ"א.

אני ולא שליח

קיימות שתי שיטות ביישוב הדברים :

א. סיוע המתים הוא רק ע"י זכותם : כתב האליה רבה¹⁶ בשם מהרי"ל :

והמשתטח אל ישים מגמתו נגד המתים אך יבקש מאת הש"י שיתן אליו רחמים בזכותם.¹⁷

כך כתב גם הבי"ח אחר הביאו את תשובת ר"ח פלטיאל, וז"ל :

מיהו כבר החזיקו במנהג זה ואין מוחה ויש לזה סמך מספר הזוהר¹⁸ ודוקא להשתטח על קברי אבות **ולהתפלל לפניו יתברך** על כל צרה שלא תבוא **בזכות אבותיו הנקברים** פה וכיוצא בזה וכבר נתקנו סדרי התפילה למשתטחים על קברי אבות ואין לשום מורה למנוע ולבטל מנהג זה.

וזו לשון החיי אדם¹⁹ :

...ויהיה נזהר מאד שלא ישים מגמתו להתפלל ולבקש מן

המתים שקרוב הדבר שיהיה בכלל ודורש אל המתים, אלא

שיתפלל לקב"ה שיעשה חסד בזכות הצדיקים המתים.²⁰

וכיוון דאתית להכי, ביאר המהר"ם שיק²¹ בתשובה²², שאין בזה משום

דורש אל המתים משום שכבר פסקו ההג"מ²³ בשם היראים²⁴ (והובא לדינא

ברמ"א יו"ד קעט סעי' יד) :

המשיביע את החולה לשוב אליו לאחר מיתה להגיד לו אשר

ישאל אין זה דורש אל המתים כיוון שאינו דורש לגופו של מת

אלא לרוחו והרוח אינו נקרא מת.²⁵

16 סוף סימן תקפ"א.

17 לכאורה דברי המהרי"ל עומדים בסתירה למקורות הנ"ל מהם משמע בהדיא שמותר לפנות ישירות למתים, וכבר עמד על כך האדמו"ר ממונקאטש ואב"ד שם, ר' חיים אלעזר שפירא, בשו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' סח : ...אלא ודאי כונת המהרי"ל דלא ישום מגמתו שהמת יושעו באיזה כח דזהו בודאי עון פלילי, וכשמבקש מהמת שימליץ טוב בעדו להש"י בשמי מעלה בודאי גם המהרי"ל מודה דאין חשש.. וזהו כונתו שלא ישים מגמתו נגד המתים בעצמם אבל להמליץ בעדו אין חשש.

18 פי אחרי מות דף ע סוף ע"ב : בשעתא דאצטריך עלמא רחמי וחיי, אזלי ומודעי להו לנפשי דצדיקייא ובכאן על קברו. וראה זוהר תרומה דף קמא סע"ב : כד אצטריך לבי עלמא כד אתון בצערא ואזלא לבי קברא, האי נפש אתערת ואיהי אזלא ומשטטא ואתערת לרוח וההוא רוח אתער לגבי אבהן וסליק ואתער לגבי נשמה וכדין קב"ה חייס על עלמא. ועי'ע בזוהר הקדוש ויחי דף רכה, ושמות דף טז.

19 כלל קל"ח סעי' ה.

20 וכ"כ במחצית השקל שלהי סי' תקפ"א (על ס"ק ט"ז במג"א) . וראה עוד באריכות בדברי "הכותב" בעין יעקב לברכות ריש פ"ג.

21 נפטר היתרלי"ט. תלמיד החתם סופר.

22 אי"ח סי' רצג.

23 הלי ע"ז פ"יא אות ח.

24 סי' שלד - שלה.

מכרמי שומרון

הוא הדין כאן שאינו פונה לגוף המת אלא לרוחו. ועוד, כאמור לעיל, שהתפלה מופנית ישירות לה' והשי"ת מקבלה בזכות הצדיקים.²⁶

ב. סיוע המתים הוא ע"י שיתפללו עלינו: כך כותב ר' יהודה החסיד בספר חסידים (תנ"י):

ברזילי הגלעדי אמר²⁷ אמות בעירי, כי הנייה יש למתים שאוהביהם הולכים על קבריהם ומבקשין על נשמתן טובה ומטיבין להם באותו עולם, וגם כשמבקשים מהם הם מתפללים על החיים, וכלב בן יפונה נשתטח על קברי אבות. והניף ידו שנית (בסימן תתשע"א): ... ומצינו שהמתים מתפללים על הבנים²⁸ שנאמר (שמות טז, יד) - ותעל שכבת הטל, פילול שכבת שוכבי קבר.²⁹

משמע מדבריו שההליכה לבית הקברות היא לבקש מן החיים שיתפללו עלינו ויליצו בעדינו, הרי שיש דו שיח ישיר בינינו למתים ולא ישירות לקב"ה. וכן משמע מפשט דברי המדרשים שהובאו לעיל, לגבי רחל אמנו ומשה רבנו (כמובא בהגהת הב"ח שצוינה לעיל).

25 הרמ"א שם דייק שמותר להשיע אפילו לאחר מיתה ובתנאי האמור שישביע את רוחו ולא את גופו.

26 אולי כראיה נוספת לכך שמדובר רק בזכרון המתים, ניתן להביא ע"י מציאת זהותו של אותו מאן דאמר בגמרא שהטעם לציאה לבית הקברות הוא כדי שיבקשו עלינו המתים רחמים: הגמ' בתענית שם הביאה לפני כן מח' נוספת של ר' לוי בר חמא ור' חנינא בשאלה למה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד: חד אמר - הרי אנו חשובין לפניך כאפר, וחד אמר - כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק. הגאון ר' ראובן מרגליות זצ"ל בספרו שם עולם (אות עט - פ) ביאר שברור לכל מבין כי הדורש לגבי האפר - הרי אנו חשובים לפניך כאפר, הוא הדורש לגבי המתים - הרי אנו חשובים לפניך כמתים, ואילו הדורש - כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק, הוא הדורש - כדי שיבקשו עלינו רחמים. בירושלמי דמכילתין פ"ב ה"א מבואר שר' לוי הוא בעל הטעם - הרי אנו חשובים לפניך כמתים. ניתן, א"כ, להקיש הסבר ברוח הדברים לעיל: ר' חנינא הוא המנמק באפר - כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק. (לבירור מקור האפר ראה תוסי' "אפר מקלה" והגהות ר"י עמדין שם). כוונת הדברים היא, שהרי אפר זה לפניך, רבשיע, כדי שתעורר לפניך זכותו של יצחק הנעקד ותרחם עלינו. לפ"ז הוא הדין בדברי ר' חנינא - כדי שיבקשו מתים רחמים עלינו, וכוונתו שזכויותיהם של מתים אלה תעורר לפניך את מידת הרחמים, וק"ל.

27 שמואל-ב יט, לח.

28 במקור חסד שם הפנה לזוהר שמות טז ב - האי דאמרו דצלותהון דמתייא מגינן על חיי מנלן? - דכתיב ויעלו בנגב ויבוא עד חברון וכו'.

29 וכתבו שם בעלי הפירוש - רוצה לומר דהרי איתא בילקוט פ' בשלח - ר' אליעזר המודעי אומר ותעל שכבת הטל, פילול תפילתן של אבות שהיו שופכין כטל על הארץ, הרי מצינו שמועילה תפילת המתים על החיים.

אני ולא שליח

בדומה לכך כתב הפרי מגדים³⁰: "ובסידור 'מענה לשון' יש תפילות מה שאומרים על הקברים, משמע קצת שמבקשים מאת הנפש³¹ שיליץ טוב בעדינו."

המורם מכל האמור לעיל - סיכם המהר"ם שיק וז"ל:

.. ומכל מקום דעות הפוסקים פליגו בזה: דעת מהר"ח ומהר"ל ולבוש וסיעתם ס"ל דעיקר התפילה צריך להיות נגד ה', ובשכר אמונה זו בהשארה הנצחית ובשכר ועונש יקבל ה' את תפילתו. אבל דעת ספר חסידים ובספר הזוהר - ועל פיהם נתייסד נוסחת התפילה של 'מענה לשון' - סוברים דהתפילה הוא שימליצו לטובה עלינו ובעבורינו.³²

אני ולא מלאך

בפירוש משנת "כל ישראל"³³ כותב הרמב"ם:

והיסוד החמישי שהוא יתעלה הוא אשר ראוי לעבדו ולרוממו ולפרסם גדולתו ומשמעתו. ואין עושין כן למה שלמטה ממנו במציאות מן המלאכים והכוכבים והגלגלים והיסודות וכל מה שהורכב מהן לפי שכולם מוטבעים בפעולותיהם אין להם שלטון ולא בחירה אלא רצונו יתעלה, ואין עושין אותם אמצעיים להגיע בהם אליו, אלא כלפיו יתעלה יכוונו המחשבות ויניחו כל מה שזולתו. וזה היסוד החמישי הוא האזהרה על עבודה זרה, ורוח התורה באה להזהיר על זה.³⁴

גם רבינו המבי"ט בספרו בית אלקים (שער התפילה פ"א) העלה יסוד זה וז"ל:

עוד רמז בזה הכתוב סבת היות התפילה לאל ולא לזולת, כי יש בידו להשלים צרכי כל השואלים אליו משא"כ בזולתו, ולזה אמר ועבדתם את ה' אלקיכם, כי יש בידו לברך לחמך ומימך

30 אי"ח תקפ"א אשל אברהם ס"ק טז.

31 השדי חמד (אסיפת דינים מערכת ראש השנה סימן א אות ו) העיר שהפמ"ג דקדק לכתוב שמבקשים מאת הנפש ע"פ פסק הרמ"א שהוא לעיל, שפניה לנפש או לרוח (ולא לגוף) היא המותרת ואין בזה משום ודורש אל המתים.

32 וכן הורה להתיר הגאון ר' מרדכי ליב וינקלר (נפטר ה'תרצ"ב. מגדולי המשיבים בדורו) בשו"ת לבושי מרדכי (מהדורה תניינא יו"ד סי' קלב), שסיים שם: "... אי"כ פשיטא דהוה מצוה ג"כ לעשות כן" (להתפלל על קברי צדיקים) "ותפילה במקום קרבן וכהניס שלוחי דרחמנא". ועי' מטה אפרים סי' תקפ"א סעיף נ' ובאלף המגן ס"ק ק"י וקי"ג ובהגהה שם. וראה עוד הרחבה בענין זה בגשר החיים ח"ב פ"כו.

33 סנהדרין פ"י יסוד חמישי.

34 ראה ביאור הדברים בספר ראש אמנה לר"י אברבנאל פ"יב.

ולהסיר מחלה מקרבך משא"כ בזולתו, כ"א תעבוד ותתפלל לאיש שייטיב לך לא יצילך מרעתך, ואם יוכל להצילך מאיוז רעה, לא יוכל להטיב לך, כי אפילו מלאכי מעלה כל אחד ממונה על דבר אחד ואינו יכול להשלים רצון איש במה שאין ברשותו, ואפילו במה שהוא ברשותו שהוא ממונה עליו, אין לו רשות להשלים חפצי איש אם לא ברשות ה' יתברך.³⁵

עיקרו של הרמב"ם מיוסד על אדני קודש של דברי חז"ל בירושלמי.³⁶ ר' יודן מביא בשם ר' יצחק ארבע דרשות הממחישות את קרבתו של הקב"ה לקוראיו כפה לאוזן. לבסוף מביא ר' יודן את דרשתו האישית:

בשר ודם יש לו פטרון, אם באת לו עת צרה אינו נכנס אצלו פתאום אלא בא ועמד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבדו או לבן ביתו והוא אומר- איש פלוני עומד על פתח חצירך. שמא מכניסו ושמא מניחו. אבל הקב"ה אינו כן. אם בא על אדם צרה לא יצווח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא לי יצווח ואני עונה לו מיד. ה"ה"ד (יואל ב) כל אשר יקרא בשם ה' ימלט.

דברי חז"ל ברור מיללו. הבא להתפלל לקב"ה לא יפנה לאף מתווך לרבות מלאכי צבא מרום אלא רק ישירות לבורא עולם. אדרבה, בזה בא לידי ביטוי הבדל יסודי בין הנהגת בשר ודם הנעשית ע"י מתווכים ובין הנהגתו יתברך - "קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת".³⁷

אלא שהמעין במקורות ימצא מקומות רבים אשר בהם אנו מוצאים את המלאכים כיעד לתפילותינו ובקשותינו, הן במאמרים בתלמוד ובמדרשים והן בפיוטים ותפילות רבות שנתקנו במרוצת הדורות ע"י גדולי ישראל. דוגמא בולטת לכך היא הסוגיה בדבר תפילה בלשון ארמית:

35 רבנו המאירי בחיבור התשובה [משיב נפש מאמר א' פ"א, עמ' 24] דן בחטאו של אלישע בן אבויה שייטעה ליחס ממשלה למערכות העליונות". בהקשר זה, הוא מביא הסבר נפלא של 'אחד מחכמי הדור' לפס' בקהלת [ה,ה]: "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, למה יקצוף האלוקים על קולך וחבל את מעשה ידך" - , רצה בזה, אל תתן וגו', ר"ל שישלוט ביצרו בכל יכולתו שלא יחטא... ואמר אחר כן - ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, כלומר אם חטאת ובאת לשוב הזהר פן תתנצל מחטאתך למלאך ופן תתפלל אליו לכפר עונך או לשחר בעדך, ואמר למה יקצוף האלוקים על קולך, ר"ל שאם תעשה זה לא די שלא יכופר עוונך אלא שיגיעך תוספת עונש על מה שהמרית ביחס ממשלה למלאך עד שתתפלל אליו, והנה יקצוף על קולך ר"ל התפילה שהתפללת, ולא רצה לכות לה שם תפילה והוציא הלשון במילת קול, ואמר וחיבל וגו', שיענישך גם כן על החטאים שהיית מתפלל עליהם שהרי לא נתכפרו אחרי שנעשית תפלתך תועבה.

36 ברכות פ"ט ה"א,סג.

37 על עצם ההשוואה עיין שם באגדת אליהו לר' אליהו הכהן מאזמיר, אות ו דף מח.

א. יחסם של המלאכים לארמית

במסכת שבת (יב:) מובא:

אמר רבה בר בר חנה- כי הוה אזלינן בתריה דרבי אלעזר לשיולי בתפיחה (לבקר את החולה), זמנין אמר המקום יפקדך לשלום וזמנין אמר רחמנא ידכרינך לשלם. היכי עביד הכי? והאמר רב יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי, ואמר רבי יוחנן כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי? - שאני חולה דשכינה עמו.

נציין כאן, שהתוס' (ד"ה שאין), אחר שהעירו כי יוצא מכלל זה הוא גבריאל שמכיר בכל הלשונות, הקשו שהרי אפילו מחשבה שבלב כל אדם יודעים הם מה"ש, וכיצד זה אין הם יודעים לשון ארמי?³⁸

38 על עצם קביעתם של התוס' שמה"ש יודעים מחשבות שבלב האדם תמהו רבים. המעדני יו"ט אמנם הביא שתי ראיות לכך וז"ל (ברכות פ"ב סימן ב אות ו): "האחד- שהיודע ברוח הקודש מכיר מה בלבו של אדם כמו שמצינו ברבקה... וכן במרדכי... והמתנבא על ידי מלאך גדול ממנו כאשר ביאר המורה... התבאר אי"כ כי המלאך כ"ש שיודע ומכיר מחשבות לב אדם. השני- על דעת האומרים שהשכלים הנבדלים והם המלאכים עלולים הם בדרך עלה ועלול וכל עלה משגת העלול שתחתיו במדרגה, ואם העלול התחתון שבמדרגה יודעין ומשיגין אותו כל העלולים שעליו במדרגה כ"ש שבמחשבות לב האדם שהוא שכל נתלה בחומר ולדעתם הוא תחתון ממדרגת העלול העשירי שידעוהו וישיגוהו ויכירוהו כל אלו העלולים שהם שכלים נפרדים ונבדלים מחומר". אולם גם המעדני יו"ט עצמו נשאר בקושיה משני פסוקים: מה שאמר שלמה (מ"א ח) - "אתה לבדך ידעת את לבב האדם", וכן מירמיה יז - "עקוב הלב וגו' מי ידענו אני ה' חוקר לב". הריעב"ץ בכלל חלק על התוס' וז"ל (בהגהותיו לשבת שם): "מנא ליה הא, והנה כתוב "ויאמרו אליו איה שרה אשתך", הרי שלא ידעו אפילו מה שנראה בחוש, כ"ש מחשבה שבלב, ואם הם יודעים מחשבת הלב אז לא היה מהצורך להתוות תיו על מצח האנשים (יחזקאל ט, ט), ולע"ד פשוט אין יודע מחשבות אדם כי אם השם לבדו הוא ית' חוקר לב וגו' ואין זולתו". כן הסכים לדבריו גם בעל דבביה, מהר"י אייבשיץ בספרו יערות דבש (דרוש ב ר- ג, וראה שם בהגהות הגר"י ברלין). בסיס לדבריהם נמצא כבר במדרש "שכל - טובי לבראשית יח, יג": "ויאמר הי" - מכאן שמלאכי השרת אינם יודעים מה שבלבו של אדם אלא הקב"ה לבדו, שנאמר [איוב מב, ב'] "ולא יבצר ממך מזמה". ר' עקיבא איגר הפנה בגליון השי"ס לספר משכיל לדוד לר' דוד פארדו (לפנינו בגליון השי"ס כתוב - ספר משכיל לדוד להרב מהר"ם פאדוה וטעות סופר היא וצ"ל מהר"ד פארדו) על פירוש רש"י לתורה. לאחר שכתב הרד"פ בפשיטות שאין מה"ש יודעים מה שבלב אדם דכתיב בוחן ליבות ה' ואין עוד מלבדו, ציטט את דברי התוס' ואז הביא את תירוצו של מהר"ם חאגיז בספרו משנת חכמים שחילק- שכאשר המחשבה היא בכליות רק הקב"ה יודע בה, אבל כשהיא נתונה בלב הרי היא כאילו יצאה לחוץ ואז מה"ש יודעים אותה. אלא שהרד"פ הקשה על כך מדכתיב "בוחן לבות וכליות אלקים צדיק" וכן כתוב בוחן לבות ה' - "הרי דאפילו המחשבה בלב אין יודעה אלא השי"ת" והשאיר בצ"ע. תירוצים שונים ניתנו לקושיה:

המהר"ל בחידושיו לשבת (וכי"ב כתב גם בחידושי אגדות לשבת ולסוטה לג). ביאר שאין שום קושי בדבר. דוקא מחשבות שבלב הם יודעים מפני שהמחשבה מן האדם היא ומה"ש יודעים ענין האדם, אבל הלשון היא ענין של הסכמה בין בני האדם ואינה שייכת כלל למהות האדם עצמו ולכן אינם יודעים.

השפת אמת בחידושיו לשבת כתב: "ואולי ס"ל לתוס' דדוקא בהאי עלמא אמר דלא ידעו אבל כשהם למעלה יודעין". (כיוון בזה לדברי מרן החיד"א בהגהות יש מא"יין לזוהר ח"א דף קא:). "אבל לפע"ד אף אם יהיה מקומות להוכיח דמלאכים יודעין מחשבות בני"א מ"מ אפשר דיש מלאכים מיוחדין להכניס תפילות בני"א לפני הקב"ה והם אינם יודעים מחשבות אלא הדיבור,

מכרמי שומרון

כ"כ מצינו חלוקה נוספת. המשנה בריש פ"ז מסוטה אומרת- "אלו נאמרין בכל לשון...קריאת שמע ותפילה.. " והקשו על כך בגמרא (לג.) - "ותפילה בכל לשון? והאמר רב יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי... - לא קשיא הא ביחיד הא בציבור". הגמ' בהמשך מקשה על הקביעה שאין מה"ש מכירין בלשון ארמי משני מעשים שאירעו, בהם שמעו יוחנן כהן גדול ושמעון הצדיק בת קול שיצאה מבית קודש הקודשים ודיברה בארמית, והגמ' השיבה שני תירוצים: א. שונה הדין של בת קול ממלאך, משום שתפקידה להשמיע דברים לאנשים ולכן היא יודעת שבעים לשונות.

ב. הקול הדובר היה של גבריאל, שלגביו מצינו³⁹ - בא גבריאל ולימדו (ליוסף) בשבעים לשון. בהסבירו את ההבדל בין היחיד והציבור כתב רש"י: "יחיד צריך שיסייעוהו מלאכי השרת, ציבור לא צריכי להו דכתיב - הן אל כביר לא ימאס - אינו מואס בתפילתן של רבים".⁴⁰

ולכך צריך להוציא דברי תפילה מפיו דוקא". וראה חילוק נוסף בשו"ת יהודה יעלה למחר"י אסאד ח"א סימן מ' סעיף ג'.

39 סוטה לו :

40 ר' יהודה רוזאניס, בעל המשנה למלך, בספרו פרשת דרכים (דרך הרבים סוף דרוש יג ד"ה עוד מצינו) הקשה על רש"י - הרי בשבת נימקו את ההיתר להתפלל בפני החולה בלשון ארמי בכך ששאני חולה ששכינה עמו, וא"כ מדוע גם כאן לא נימק רש"י את ההיתר של הציבור בכך ששונים הרבים ששכינה עמהם, כפי שמצינו בברכות ו. - מנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם, שנאמר אלקים נצב בעדת אל, ובחר לנמק בכך שאין הקב"ה מואס בתפילת הציבור !! ידידי, שלומי גבאי יצ"ו, טוען שיש הבדל בין שתי הגמרות. קיומה של השכינה אצל החולה אכן מעיד על יחס מיוחד של הקב"ה כלפיו שמאפשר להתפלל בכל לשון מאחר ואין צורך במלאכים, והראיה מלשון הגמ' שם לגבי החולה (בגירסתינו) - מנין ששכינה **סועד** את החולה, דהיינו השכינה ממש מסייעת לו ומראה יחס תומך ועוזר. אולם קיומה של השכינה אצל הרבים מורה רק על העובדה שאין צורך במה"ש, אבל עדיין מי ערב שתפילתם מקובלת ומרוצה לפניו יתברך, ולכן לא הסתפק רש"י בנימוק - שאני רבים ששכינה עמהם, ולא זו אף זו קטני - שאין הקב"ה מואס בתפילתם ומוכן לקבלה בכל לשון. אולם נראה לי שעדיין צ"ע בדבר כי מנין לנו לחלק בגדרי השכינה השורה על הציבור.

אני ולא שליח

והנה, בביאור דברים אלה שאין מה"ש מכירין בלשון ארמי מצינו שתי שיטות עיקריות:

א. הסבר אחד אומר שודאי מכירים הם מה"ש לשון ארמי שהרי הם מכירים שאר לשונות שרחוקים מלשון הקודש, וכוונת חז"ל היא שאע"פ שמכירים הם מתעלמים מלשון זו משום שמגונה בעיניהם.

בטעם הדבר נאמרו מספר הסברים:

בשו"ת תמים דעים סימן קפד מובאת תשובתו של ר' יהודה בר יקר⁴¹ שהביא את שתי השיטות. בנימוק השיטה הזו - שמה"ש מתעלמים בכוונה - שנראית העיקרית בדבריו הוא כותב:

אמרו בפסחים פז - מפני מה הגלה הקב"ה ישראל לבבלי - מפני שקרוב לשונם ללה"ק. מטעם זה אין מה"ש מוכנים להשגיח באדם שהתפלל בלשון ארמי להביא תפילתו לפני המקום כדי שלא יניחו המתפללים לה"ק וכך ירבו עמי הארץ בישראל ותשכח לה"ק. ואמנם בסוטה ביארו שה"מ ביחיד שאין שכינה שם אבל ציבור ששכינה שורה בו יכול אדם להתפלל בכל לשון לפי שאין צריכים הציבור שיביאו המלאכים את תפילתם לפני הקב"ה, וכן גבי חולה.

החת"ס בחידושיו לשבת ביאר את דבריו:

בודאי המלאכים מבינים כל לשון אך יען שעיקר לשון שהקב"ה אוהב הוא לה"ק שבו ברא עולמו ודיבר עם נביאיו ונתן בו תורתו... א"כ מי שמכיר באותו לשון אין נכון שיבוא לפני הקב"ה בלשון אחר ואין כבודו של מלך בכך, אפילו מלך בשר ודם נאמר "ומדבר כלשון עמו". ומ"מ המדבר עם המלך עצמו פנים בפנים הוא שומע דברי כל עם ולשון אך השולח ע"י מליץ אין המליץ מביא לפני המלך אא"כ כתובה בצחות לשונו כי המלך רשאי ולא המליץ וכן נמי אין מה"ש נזקקין ללשון ארמית אע"ג שהקב"ה בעצמו - כגון בציבור או חולה שהשכינה שורה - שומע בכל לשון ועונה תפילת כל פה... וממילא כיוון שלא תקנו תפילה אלא בלה"ק ולא נשתכחה לה"ק בעז"ה, ממילא מחויב להתפלל לפני הקב"ה בצחות

41 חי במאה העשירית לאלף הרביעי. תלמידו של הריצב"א (מבעלי התוספות) ורבו של הרמב"ן בנגלה ובנסתר.

מכרמי שומרון

לשונו... ומטעם זה אני אומר שאפילו בציבור שהשכינה שורה ושומע כל לשון, מ"מ אין להעמיד שליח ציבור ושיתפללו כל הציבור בכל לשון דא"כ כל ציבור יעשו כן ותשתכח לה"ק מישראל... אך מ"ש בציבור מותר להתפלל בכל לשון היינו יחיד העומד עם הציבור - אותו היחיד המתפלל בכל לשון תפילתו נשמעת שהקב"ה בעצמו מקבלה עם תפילת הציבור אבל הציבור בעצמם ע"כ יתפללו תפילה הקבועה בלה"ק...

גם הרא"ש בפסקיו⁴² כתב שהכוונה היא שלשון זה מגונה בעיניהם להזקק לו, וכן הבין בדברי התוס' הנ"ל, שבעקבות קושייתם משמע שסברו שזו הכוונה.

גם בתוספותיו לשבת הניף ידו שנית לפרש כן בדברי התוס' אלא שהוסיף שיש להקשות על כך מהגמ' בסוטה שמשמע שם להיפך.⁴³

המעדני יו"ט⁴⁴ ביאר הטעם לכך שלשון ארמי מגונה בעיני מה"ש וז"ל:

וצריך טעם למה שהרי מבואר שזה הלשון הוא קרוב ללשון הקודש ולמה יהיה הוא מגונה בעיניהם יותר משאר לשונות? ונ"ל שמזה הטעם בעצמו שזה הלשון קרוב ללשון הקודש הוא, משום כך הוא מגונה בעיניהם לפי שהוא כמו לשון שנשתבש..

רבינו פרחיה ב"ר ניסים⁴⁵ בחידושו לשבת הסביר יחס זה של המלאכים כעונש - מידה כנגד מידה:

.. שהרי אדם שלא נזקק לעצמו להתלמד לה"ק ולא הכירה, כ"כ נמי עושים לו שאין נזקקין לתפילתו ולא מכירין מה שהוא אומר. כאדם שמדבר דבריו בפני מי שאינו רוצה לשמוע דבריו שאומר לו אין אני מכיר דברך, ולא משום לשונו שאינו מכירה אלא שלא היה לו חן בעיניו לשמוע דבריו בלבד.⁴⁶

42 ברכות פ"ב ס"ב.

43 ועיין תירוץ על כך בחכמת שלמה על ש"ע א"ח סוף סימן קא.

44 שם אות ז.

45 מחכמי מצרים בסוף האלף החמישי. בן דורו של ר' אברהם בן הרמב"ם.

46 בדומה לכך כתב מהר"י עראמה בספר העקידה (פרשת צו ד"ה וזהו) שהמטרה לעודד את לימוד לה"ק ולהשתמש בה וז"ל: "כוונתם ז"ל לזרז האנשים שישתדלו לדעת ולהשכיל בתורה ובחכמה על הדרך שאמרנו עד שיוכר שלמותו בסידור לשונו בבואו להתפלל לפני אלקיו בלשון התורה הקדושה והנקייה מכל סיג כדי שיימצאו לו האמצעים הנאותים להשלים רצונו ושלא ישים אדם עצמו מכלל שאינם יודעים לבקש צרכיהם רק בלשון הדיוט והוא הלעז המשותף לנשים ונערים. כי אנשים אשר כאלה, כאשר יצטרכו לבקש צרכיהם מבוראם לא ימצאו להם מליצים ואמצעים מפני חסרונן והוא מה שאמרו שמלאכי השרת אינן נזקקין להם לפי שאינם מכירים בלשונם לומר שאינם מטפלין אל לשון הדיוט ולא למתפלל בו". ולגבי תירוץ הגמ'

הנימוקי יוסף לברכות⁴⁷ הדגיש עוד יותר את חשיבות לשון הקודש : מכירין מלשון "את הבכור.. יכיר", כלומר לתת לו יותר. הי"נ מפני שהיחיד אין זכותו רב כמו ציבור צריך שיליצו בעדו להפיק צרכיו. ואין ספק שצריך לזה סיוע מקדושת הלשון וזוך הלב בכוונה גדולה, וזהו אין נזקקין לו. ומה"ט אם אינו יודע לה"ק טוב שיתפלל בכל לשון כמו הנשים.

טעם נוסף כתב מהר"י חביב בעין יעקב לשבת :

אין מכירים ר"ל אינם חוששים וטעם לשון ארמי פירושו מפני שמתפלל כפי הרגל לשונו אבל כאשר יתפלל בלה"ק שבו נברא העולם ראויה התפילה להתקבל.⁴⁸

נראה, שהסבר זה יסודו בדברי הכל בו⁴⁹ שהבין את המושג מה"ש כמשל :

וזה ביאור המאמר, שבא להעיר האדם לכוון בתפילתו כוונה רצויה ולהסיר מלבו בעת התפילה כל מסך וכל מחשבה מבלדת ויהיה כלי זך ונקי ואל תהיה מחשבתו בחלק חוק הגוף כלל רק בחלק חוק הנפש ויהיה כולו לה'. ולפי שלשון ארמי הוא זר ואינו שגור בפי האדם וטבע הנפש להתערב בו ואין הכוונה מצויה להתפלל בלשון ההוא, ואמרו שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמית ר"ל הכוחות הטובות אשר מהם נמשכו המעלות הטובות כי הם נקראים מלאכי השרת... והכוחות הרעות נקראו מלאכי חבלה, והזהיר בזה לפי שאין כוחות הנפש מורגלין באותו הלשון ואין יכולין לכוון בתפילתם מפני זרות הלשון.⁵⁰

בסוטה שהיה זה גבריאל, אמר : "כי כשהדבר בא על יד בת קול או מלאך או איזה שליח מן השמים ודאי ישתמש בכל הלשונות כי אין דבר נעלם מלמעלה כמו שתקנו חכמינו ז"ל נוסח הקדיש בלשון ארמי לפי שהיא הלעז שלהם כדי לצרף הרבים בהבנתו ולשתף עמי הארץ למנין עשרה. אמנם בתורת זכות וסיוע אין נזקקין ואינן קרובים ומכירים כי אם אל השואל בלשון תורה צחה וברה".

47 הביאו ר' משה בלוי, המהדיר של ספר המאורות לשבת, עמוד מו הערה 84.

48 מעין זה כתב רבינו המאירי (ברכות יג) : "לא נאמר - שיחיד לא יתפלל ארמית - לעכב אלא שהדבר הדור לו בכך שכל שהוא מתפלל בלשון לעזות אינו בעיניו אלא כדיבור בעלמא ואין כל הכוונות מצויות בו".

49 הלי ק"ש סי' י.

50 כהרחבה לדבריו כתב ר' יעקב לנדא (נינו של הנודע ביהודה) בספרו כבוד חכמים (על האגדות בש"ס, שבת שם) וז"ל : "ואני אוסיף על דבריו כי טבע לשון הקודש הוא לעורר הכוונה כי היא לשון טבעית, לא רק הסכמית ככל הלשונות, כעדות התורה : וכל אשר יקרא לו האדם.. הוא שמו, כי בלשון זה הושמו להשמות והפעולות מלות מורות על טבעם וענינם, ע"כ יעוררו יותר הכוונה ותקובל התפילה בסבת זה". עכ"ל, וראה שם המשך.

מכרמי שומרון

וכסיכום לשיטה זו נצטט את ר' יוסף תאומים, בעל הפרי מגדים, בחידושו ראש יוסף לשבת שכתב:

.. לכן בלשון ארמי שאין טוב ויפה בעיניהם אין מליצין ולפעמים יקטרו ג"כ, מה שאין כן בלה"ק שנראה בעיניהם גם הם ממליצים סנגוריא עליו ודבר זה פינה גדולה לעם קדוש בני ישראל..

ב. ההסבר השני מבאר את הדברים כפשוטם שאכן מה"ש אינם מכירין לשון ארמי כלל וכלל:

ז"ל של ר"י בר יקר בהסברו השני:

אכן אין המלאכים מכירים אף לשון לרבות ארמי אלא לה"ק, ולכן אל ישאל אלא בלה"ק. ואילו בציבור וחולה - שכינה עמהם ואין צורך במלאכים. וכן אם נשים מתפללות בדמעה וצעקה על אונאה אז אינן צריכות שיביאו המלאכים את תפילתן לפני המקום שהרי שערי דמעה ושערי אונאה לא ננעלו (ב"מ נט.) וה"ה אם מתפללות בכוון גדול מתוך צרה שהן נשמעות אע"פ שאין המלאכים מכירים לשונם.

ריב"י מביא לכך ראייה ממה שאמרו במדרש (דברים רבה פ"ב) על מנשה שמתוך תשובתו הכנה חתר לו הקב"ה חתירה ברקיע כדי לקבלו למרות קטרוג המלאכים.⁵¹

גם מדברי התוס' בשבת הני"ל משמע שהבינו כן בפשטות שאין מה"ש מכירים בכלל, והבנה זו היא שהביאתם להקשות מה שהקשו. כך כתבו גם התוס' שאנץ בסוטה שם, וכן הוא לשון פסקי תוס' שם: "מה"ש אין מבינים כלל בלשון שאינה של הקודש".⁵²

הבאר שבע בחידושו לסוטה אף נתן טעם לדבר: "לפי שרצה הקב"ה שלא יבינו כשאנו אומרים תפילות נאות ושבחות גדולות בלשון ארמי כדי שלא יתקנאו בנו".

51 ר' ש"י הילמן בחידושי אור הישר לשבת העיר שלפי דברי הר"י בר יקר היתה צריכה הגמי לתרץ - שאני חולה שבעת צרה הוא וכוונתו גדולה יותר ולכן אין צורך במלאכים. ולכן דחה הרב הילמן את ההשוואה למנשה וחילק - שונה מנשה שאצלו היו המלאכים ממש מקטרגין וסותמין חלוני הרקיע לבל תתקבל תפילתו, ולכן חתר לו השי"י חתירה כדי לקבל תשובתו, מה שא"כ בסתם מתפלל מתוך צרה שאין סיבה למלאכים לעמוד כנגדו, ולכן דברי התמים דעים צ"ע.

52 וראה עוד ב'תורה - שלמה לבראשית פרק א', פסקה ר"יז, ובביאור שם.

אני ולא שליח

הפרי חדש (סו"ס קא) מבאר שמהזוה"ק משמע כדברי הרא"ש שלשון ארמי מגונה בעיני מה"ש ולכן אין נזקקין לו, אולם מסוטה משמע איפכא שפרט לגבריאל אין מה"ש מכירין כלל, והוא מסכם :

והעיקר הוא כדברי הרא"ש שיכולין להתפלל בכל לשון שירצו זולת לשון ארמי, לפי שלהיותו מגונה לא נתנו לב להבין אותו ולהכירו ולעולם שאין מכירין אותו כלל.⁵³

דברי הגמ' הנ"ל נפסקו לדינא ע"י הרי"ף והביאם מרן⁵⁴ בצירוף שתי שיטות נוספות, עיי"ש.⁵⁵

אתה הראת לדעת כי בין להסבר ראשון ובין לשני, למה"ש תפקיד חשוב במערכה של תפילתינו, ומשמע לכאורה שהם הכתובת לתפילה בניגוד לירושלמי הנ"ל.

פרט לסוגיה זו יש עוד מקורות בהם אנו נתקלים בפניות למתווכים. במדרש תנחומא⁵⁶ מובא דו-שיח מפליא בין משה לקב"ה, בו משה מתחנן ומפציר בקב"ה שיואיל לרחם עליו ולא להמיתו עדיין. לאחר נסיונות שכנוע רבים שלא עולים יפה, והדעת נותנת שעכשיו יפסיק משה לנסות עוד, שהרי הקב"ה בכבודו ובעצמו מסרב לוותר, אנו מוצאים להפתעתנו שמשה רבינו הולך לחפש לו מתווכים שיבקשו עליו רחמים. וז"ל המדרש :

כיוון שראה משה שאין משגיחין בו הלך אצל שמים וארץ, אמר להם בקשו עלי רחמים, אמרו ליה עד שנבקש רחמים עליך נבקש רחמים על עצמנו שכתוב (ישעיה נא) "כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה". הלך אצל כוכבים ומזלות, אמר להם בקשו עלי רחמים, אמרו לו... הלך אצל הרים וגבעות, אמר להם בקשו עלי רחמים, אמרו לו... הלך אצל הים הגדול, אמר ליה בקש עלי רחמים, א"ל - בן עמרם, מה היום

53 וכן משמע מדברי החכמת שלמה סו"ס קא עיי"ש. וראה עוד אריכות בנושא זה בשו"ת יביע אומר כרך א תא"ח סי' לה.

54 א"ח קא, ד.

55 וראה עוד מה שכתב ר' אברהם הלוי הורוויץ בספרו עמק ברכה, הביאו בנו השל"ה הקדוש מסכת ר"ה פרק נר מצוה אות כח - לא.

56 פרשת ואתחנן פסקה ו.

מכרמי שומרון

מיומיים... מיד הלך לו אצל שר הפנים, אמר לו בקש עלי רחמים שלא אמות.⁵⁷

ואולי גדולה מכל מצאנו הוראה הממליצה על בקשת מתווכים בתפילתנו כמובא במסכת סנהדרין (מד.): "ר' יוחנן אמר - לעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצין את כוחו ואל יהו לו צרים מלמעלה". וכתב שם רש"י: שיסייעוהו מלאכי השרת לבקש רחמים ושלא יהו לו מסטינים מלמעלה,⁵⁸ והכי משמע "היערוך שועד" - אם באת לערוך שועד, כזאת תערכהו "לא בצר" - שלא יהו לך צרים ושהכל יהו במאמצי כחך.⁵⁹

כדי לענות על הסתירה העולה מן המקורות, וע"מ להבין איזוהי דרך ישראל יבור לו האדם בניסוח תפילתו, נעין בדברי רבותינו סביב הויכוח על נוסח הפיוטים.

ב. מלאכי רחמים

הויכוח עלה בעקבות פיוטים דוגמת - מכניסי רחמים הכניסו תפילותינו לפני בעל הרחמים (סליחות לימי התשובה), מלאכי רחמים משרתי עליון חלו נא פני אל במיטב הגיון (סליחות לשני קמא), מידת הרחמים עלינו התגלגלי ולפני קונך תפילתינו הפילי (לשני תניינא) וכיו"ב - בהם נראית בגלוי פניה ישירה למלאכים ומידות. וכך כותב הקרבן נתנאל⁶⁰:

...ומדי דברי בו זכור אזכרנו מה שאומרים באותו פזמון לפני קונך תחינתני הפילי, חרוזה זו לא ישרה אצלי שנראה כמתפלל לאמצעי. וזהו היסוד חמישי משלוש עשרה עיקרים שאין ראוי לעובדם להיותם אמצעים לקרבה אליו אלא אליו בלבד יכוננו המחשבות ויניחו כל מה שזולתו.

57 מדרש זה מזכיר אירוע דומה עד מאד שאירע לר' אליעזר בן דורדיא (ע"ז יז.). שגם הוא הלך לבקש מכל גרמי השמים שיבקשו עליו רחמים, וכולם דחוהו, עיי"ש.

58 במסכת תענית ז': מובא - אמר רב אושעיא - גדול יום הגשמים שאפילו ישועה פרה ורבה בו. וכתב שם רש"י - "מליצי זכות נכנסין לפניו ביום הגשמים שנוזר לישועה מתוך שעת רצון הוא." וראה עוד תפילתו של ש"צ לפני מוסף בימים נוראים המתחלת "הנני העני ממעשך": "...ויהי רצון מלפניך... שכל המלאכים שהם פועלי תפילות יביאו תפילתי לפני כסא כבודך ופיצו אותה לפניך בעבור כל הצדיקים..."

59 רבינו המאירי לא פירש כרש"י שקאי על המלאכים כיוון שכתב - "ולעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצין כוחו וישתדל ברוב אוהבים, שאין לך אוהב שאין לו מקום".

60 סוף פ"א דר"ה אות ג.

אני ולא שליח

גם דבריו של ר"מ המאירי⁶¹ נחרצים למדי:

שקוד ר"ל מהיר ללמוד תורה כדי להשיב את אפיקורוס המוציאים משם ראיות לאמונותיהם הקדומות ונכשלים באמונת השניות ושאר עבודות של צבא השמים. והביא אחת מהן דרך הערה על כלן. שאם יביאו בעלי השניות ראייה מאומרו "נעשה (אדם)" בלשון רבים, תשובתם מאומרו ויברא. וכן בכולם למי שיתבודד בזה. ולא הוזכרו הדברים בלשון רבים אלא מצד שהפעולות הטבעיות נעשות על ידי סבה ראשונה באמצעות הפמליא כמו שנודע למבינים. לא שייחס להם שום ממשלה כלל מעצמם. והוא ששלל מענינם כל הדברים הבלתי טבעיים הבאים מצד ההשגחה לרוב מיני התפלות והצדקות ושאר עניני הדברים הדתיים. ואף לשומם אמצעיים בינו ובין הבורא כלל והוא שאמרו (שם) הימנותא בידן דאפילו בפרוונקא לא קבילנא ליה... שאין אנו צריכים למכניסי רחמים ולסרסורין לפני הקב"ה אלא נקרא והוא יענה בכל קראינו אליו.

גם המהר"ל מפראג⁶² יוצא בתחילה חוצץ נגד המנהג לומר כן וז"ל:

.. וכאשר האדם מתפלל שיתן לו הש"י עושר, אפשר שיהיה לו מקטרגים למעלה שאין ראוי לעושר. אבל כאשר מתפלל שלא יהיה לו מקטרגים, שוב על הדבר שהוא מבקש אין מקטרגים. ומזה משמע שיתפלל אל הש"י שלא יהיה לו צרים, אבל שיתפלל ולומר למלאכים אל תהיו צרים לי, זה אין ראוי, רק שיהיה זה דרך התפלה אל הש"י. אבל אנו נוהגים לומר מכניסי רחמים הכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים וגוי, ואין זה ראוי, כי דבר זה כאילו מתפלל אל מלאכים שיכניסו רחמינו ולא מצאנו זה... ואפילו אם מותר לומר לאדם אחר התפלל עלי, זהו אצל האדם שהוא עושה חסד עם חברו ולפיכך יכול לומר עשה איתי חסד זה והתפלל עלי. אבל במלאכים לא שייך לומר כך, רק הוא דרך תפלה ובקשה וח"ו שיתפלל כך.

למרות זאת הוא מלמד זכות על האמירה ומגיה תיקון קל:

וי"ל כי מה שאנו אומרים מכניסי רחמים הכניסו וכו', אין זה בקשה כלל, רק שהאדם מצוה כך למלאכים שהם מכניסי התפלה להכניס התפלה לפני הש"י, ויש כח לאדם לצוות למלאכים שהם ממונים על זה שיביאו תפילתו לפני הש"י. ועם

61 סנהדרין לח: ד"ה לעולם יהא אדם שקוד.

62 נתיבות עולם נתיב העבודה פ"ב.

מכרמי שומרון

כל זה הוא דבר שאין ראוי, רק שיהיה מכניסי רחמים תפילה... ולפי זה, ראוי להגיה מכניסי רחמים **יכניסו** רחמינו, משמיעי תפילה **ישמיעו** תפילתינו, מכניסי דמעה **יכניסו** דמעוֹתינו, ולכך **ישתדלו וירבו** תחינה ובקשה.⁶³

ובסוף דבריו הוא מלמד זכות אף על אלה האומרים בנוסח המקורי: ומכל מקום יש ליישב, כיוון שתכלית הבקשה הוא להכניס תפלתו לפני הש"י, אף שהוא אומר למלאכים הכניסו רחמינו, אין זה יוצא מן השם יתברך כלל, שהרי התכלית של הכל הוא השם יתברך.⁶⁴

מעניינת היא שיטתו של ר' יהודה בר יקר שזכר לעיל. בתחילת דבריו הוא מצדד לפנות למלאכים⁶⁵:

ויש אומרים מיושב מכניסי רחמים הכניסו רחמנו. ואפשר הוא לעשותו, שאף למתים מבקשים אנו שיבקשו רחמים עלינו... שהמלאכים מכניסים התפלה עד למחיצתו והקב"ה בא ומקבלה משם.

אולם הוא מעלה ערעור על כך:

ודעות חלוקות הן, שהרי לא מצינו בכל המקרא בצרות ישראל שהנביאים בקשו רחמים למלאכים ולמתים לבקש רחמים עבורם. רק שהיו הולכים לחסידים שבדורם להתפלל עליהם. ואע"פ שמצינו קצת הגדות שמורים על זה כגון ההיא דכלב...

63 ר' יעקב צבי מעקלענבורג, בעל הכתב והקבלה, הגיה גם הוא תיקונים דומים מחוסר ברירה, שהרי לבטלם מי יאבה, וז"ל בפירושו לסידור עיון תפלה (סליחות לשני, עמ' 504): "... אמנם מי מהמוניים יטה אוזן לעזוב מה שהורגל בו, לכן נ"ל להניחו במקומו בדרך שאין בו גמגום, ולהגיה בו אות אחת, וזה, דבאמת נראה כי מחבר החרוז לא היה כותב חלו, כמו שהוא לפנינו בסדורים, כ"א יחלו ביו"ד... וטעם יחלו, הם מחלים תמיד, ואין כאן שום תפלה, רק הודעת דברים בעלמא..." ובהמשך הוא מספר שקיבל מכתב מתלמיד של ר"ח מוולוז'ין המעיד שראה מגילה בה כתוב כי דרכו של ר"ח בנוסח הפיוט - מלאכי רחמים משרתי עליון, היה - אבות העולם אהובי עליון... ובהמשך מתקן ר' י"צ את הפיוט - מדת הרחמים עליו התגלגלי - מנוכח לנסתר - מדת הרחמים עליו **נגלגלה**, ולפני קוננו תחנתנו **נפילה**, ובעד עמנו רחמים **נשאלה**.

64 ראה ביאור הדברים בשו"ת חת"ס א"ח ס' קסו, שסיים כך: "מ"מ אנו אומרים עם הציבור הן אל כביר לא ימאס ודלוגו עלי אהבה, אך מכניסי רחמים - דרכי להאריך בנפילת אפים עד שהגיע שליח ציבור לשומר ישראל". וכיו"ב העיר הגאון ר' יוסף זכריה שטרן בחיבורו תהלוכות האגדות (פ"ו סוף ד"ה וביתר דברי): "...ועכ"פ המונע בכיוצא באלה משובח". והניף ידו שנית בשו"ת זכר יהוסף אי"ת ס' רי, אחר הביאו מקורות רבים וביורו כי אין מקור ליחס שם מלאך כלשהו למצוה פלונית, כתב: "... אדמה כי מי אשר לא יחפץ בעלילות דברים לא יתלונן עלי בגלותי המסכה מעל פני המלאכים אשר לא נקראו בשם רק ע"י מאן דהו שהכניסם במחזורים ולא נמצא רמז לזה בשום ספר מהמקובלים... " עיי"ש.

65 פירוש התפלות והברכות ח"א עמ' עג.

אני ולא שליח

יש לפרשם בענין אחר. ואפילו על דרך פשטם יש לחלוק בין המתים והמלאכים שהצדיקים אפילו במיתתם קרויים חיים, אבל אל המלאכים אין ראוי לעשות דלא ליתי למטעי בתרווייהו. ובודאי הלא התפלה קרויה עבודה.. ואין ספק שאסור לזבוח לשום מלאך כדי שיבקש הוא רחמים עליו.⁶⁶

לכן הוא מעלה פירוש חדש :

לכך יש לפרש כי כשאומר מכניסי רחמים וכו' כנגד חסידי הדור אנו אומרים שירבו תחנונים ותפלות לפני המקום להגן על דורן שהם חייבים על זה, כמו שמצינו שהיה נענש הכהן הגדול כשאינו מבקש רחמים על דורו. וכמו כן הזכרנו בפיוטים האמורים קודם לכן במקראות האמורים על התשובה, ואחר כך אנו מזהירין החסידים לבקש רחמים על דורם. ועל כונה זו ראוי לומר מכניסי רחמים וכיוצא בזה שיתן דעתו על זה. והשם יצילנו משגיאה.

אלא שלמרות דברים אלה כבר פסקו רבים להתיר אמירת פיוטים אלה בלי שום חשש, וז"ל שבולי הלקט⁶⁷ : "...ואומרים מכניסי רחמים וכו', מכניסי דמעה וכו' ואין בזה משום משתף שם שמים ודבר אחר שאינו דומה למה ששנינו ליה ולך מזבח". והוא מביא שכך פסק גם ר' אביגדור כהן צדק⁶⁸ שהביא לכך ראיה מהגמ' בסנהדרין הנ"ל ומרש"י שם. כ"כ הביא ראיה ממדרש שיר השירים⁶⁹ על הפס' השבעתי אתכם - אומרת כנסת ישראל למלאכים על שערי תפילה ועל שערי דמעה, הולוכו תפילתי ודמעתי לפני הקב"ה ותהיו מליצי יושר לפניו שימחול לי על הזדונות ועל השגגות. וכן פסק כמוהו בספר תניא רבתי.⁷⁰

66 כך משמע גם מדברי ר' יוסף ב"ר משה, תלמידו של בעל תרה"ד, שבספרו לקט יושר, הכולל פסקי הלכות של רבו, כתב (חא"ח עמ' 141): "וזכורני שאמר (בעל תרה"ד) דרך שמועה שבא מה"ר יוסף צוקמנטיל זצ"ל לקהלה אחת, והיה מנהגם לומר פזמון מלאכי רחמים למנחה ביוהכ"פ, והיה מה"ר יוסף ז"ל אומר דרך תחבולות, כל היום היינו עומדים לפני השם ועתה באנו לפני המלאכים, ולפי השמועה משמע שהדין עם ר' יוסף ז"ל..". ע"כ. ואולי זה דווקא ביוה"כ ומהטעם האמור, אבל שמא בשאר ימי הסליחות היה מסכים לומר, וצ"ב.

67 סדר ראש השנה ס' רפב.

68 רבו של מהר"ם מרוטנבורג.

69 לפנינו לא נמצא.

70 סי' עב - ענין התשובה. שם המחבר אינו ידוע. היה בן דורם של בעל שבולי הלקט ומהר"ם מרוטנבורג, עיי"ש במבוא מאת ר' שמעון הלוי בעל ביאורי מהרש"ה.

מכרמי שומרון

כך פסק מפורשות גם מהר"י ברונא⁷¹ בתשובה (ס' ער"ה):

מה שאנו אומרים נא מדה נכונה, וכן מדת רחמים ומכניסי רחמים מלה"ר אינו אלא דרך שפלות ועבדות, שמדבר בפני המלך ליועציו לדבר למלך, והוא בוש בדבר לקרב אל המלך ואין זה דרך אמצעי כלל.

גם ר' מנחם ב"ר מאיר⁷² בספר יציוני, ריש פרשת שלח, בהתייחסו לדברי חז"ל על כלב שהשתטח על קברי אבות, כותב: "... ומאמר זה יחסום פי המדברים שאין לומר מכניסי רחמים".

ולא רק ציפורן של ראשונים כך, אלא אף בכריסן של רבותינו האחרונים מצינו שהתירו לומר כן בלי כל פקפוק והוסיפו באר היטב כי אין בכך משום תפילה לאמצעי. וז"ל ר' שמשון מורפורגו⁷³ בשו"ת שמש צדקה א"ח ס' כג:

.. והאמת עד לעצמה שאם מלאכי הרחמים אומנותם בכך ללמד סגוריא על ישראל השרויים בצרות ועל משמרתם יעמודו לקבל התפילות ולהכניסם מחוצה לפנים ממחיצה עד קדש הקדשים לרצון לפני ה', למה נחדל לבקש מהם שיעמדו לימין אביונים ושפלים לדבר טוב על ישראל, ומה שמץ פסול ימצא בדברינו אלה כל עוד שכוונותינו לשמיים ולבנו תמים להאמין באמונה שלמה שה' הוא האלהים אין עוד מלבדו העונה בעת, וזולתו כאין וכאפס יחשב להרע או להיטיב..

גם ר' יהודה אסאד⁷⁴ גוער במערערים על מנהג זה⁷⁵: "... אבל כסיל יפרוש אוולתו להכריז בפומבי שהאומר נוסחאות ופזמון הנ"ל כאילו עובד ע"ז הוא..". הוא מביא שמהר"ם בנעט אמנם שינה לעצמו את הנוסח - למדת הרחמים, אבל לא הורה כן לרבים, ובהתפללו עם הציבור אמר עם כולם מלאכי רחמים ומכניסי רחמים, והוא מסכם: ... וכן אנתנו נוהגים כרבותינו עונים ואומרים באהבה יהיה חלקינו עם כל עובדי ה' המתפללים סליחות ואומרים פזמונים הנ"ל כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בס' וכו' ...

71 נולד בסביבות ה'ק"ס. נפטר בפראג אחרי שנת רל"ו. רבה של רגנשבורג. בן דורם הצעיר של גדולי הפוסקים - מהר"י וייל ומהר"י איסרלן, בעל תרומת הדשן. נסמך להוראה ע"י שניהם.

72 מחכמי מקובלי שפירא במאה השלישית לאלף החמישי.

73 ה'יתמ"ב - ת"ק. מחשובי חכמי איטליה. רופא דגול ומנהיג הקהילה. הרבה מתשובותיו הובאו גם בספר פחד יצחק.

74 נפטר ה' תרכ"א. תלמיד ר' מרדכי בנעט. מחשובי הפוסקים בדורו.

75 שו"ת מהר"י אסאד (יהודה יעלה) א"ח ס' כא.

אני ולא שליח

החזיק החרה אחריו אף הרש"ש בהגהותיו אשר העיר על דברי הגמ' בסנהדרין הני"ל - לעולם יבקש אדם רחמים וכו' - וז"ל: "... ומוזה יש ללמד זכות על פזמון דמלאכי רחמים וכו' חלו נא פני אל וכו' ונוסח מכניסי רחמים הכניסו וכו' וכיוצא באלו אשר רבים גמגמו עליהם".

כמוהם הביא גם ר' נחמן כהנא⁷⁶ בחיבורו ארוחות חיים⁷⁷ מספר מאורי אור, שאין שום בעיה בפיוט מכניסי רחמים, וכוונת הירושלמי האוסר היא למי שיתכוון לפעולתם של האמצעים.

וממקום נוסף נביא לחמינו. בשי"ע א"ח ס' ג, כתב מרן על דינא דגמרא - שבכניסתו לבית הכסא יש לומר למלאכים התכבדו מכובדי - דעתה לא נהגו לאמרו מטעם דאין אנו מוחזקים שמלאכים מלווים אותנו. והנה הגריעב"ץ בספר מור וקציעה דחה טעם זה והאריך בענין המלאכים המלווים לו לאדם. אחר הביאו טעם אחר לביטול המנהג, הוא מברר מדוע אין לאסרו מכח הירושלמי, שאין לפנות למלאכים, ומשיב:

.. ני"ל עתה ליישב כיוון שאומר משרתי עליון, כלומר הבאים בשליחותו של מקום, הרוצה בשמירת יראיו על ידיהם, הרי תלה הגדולה וחפץ השגחה בבעליה, אין קפידא בכך מעתה... ועכ"פ ודאי המלאכים מליצים הם ופרקליטין להעלות התפלות כדאיתא בדוכתי טובא באגדתא...

ובסוף דבריו הוא מעיר כי מסוגיה זו יש להסתייע למנהג לומר הסליחה מלאכי רחמים, עיי"ש.

גם חכמי תימן נתנו דעתם לענין זה. על פיוט הנאמר באשמורות, כמנהג בני תימן, והמתחיל - אראלי מרומים⁷⁸, כתב המהרי"ץ⁷⁹ וז"ל⁸⁰:

.. ואין מכאן סתירה ולא השגה לאומרה דמי"ש ז"ל לא למיכאל וכו' היינו במי שיקרא להם ויחלה את פניהם לעשות בקשתו ולהציל לו מרעתו כי בודאי עושה אלה לא ימלט היותו עובר על לא יהיה לך אלהים אחרים על פני... האמנם המעיין יראה

76 נפטר ה'תרס"ד. אבי"ד ספינקא (כיום ברומניה). חתנו של מייסד חסידות ספינקא - ר' יוסף מאיר וייס זצ"ל.

77 על שי"ע א"ח ס' תקפ"א אות ב'.

78 העירני על מקור זה ידידי אליקים בן שלמה יצ"ו.

79 ה' תע"ה - תקס"ה. אבי"ד צנעא. תלמיד סבו - ר' צלאח.

80 בפירושו - עץ חיים - לתכלאל ח"ד עמ' מז.

מכרמי שומרון

שאינן בקושייתם כלום כי מה שאנו מתפללים אליהם אינו מצד הכח שיש להם מצד עצמם כ"א מצד הש"י וזהו היתר גמור.⁸¹ נפלא הוא ביאורו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל⁸² במבואו לעולת ראייה⁸³ וז"ל:

לפעמים אנו מתפללים שיעשה הקב"ה בקשתנו ע"י המלאכים, ולפעמים מפרטים גם שמות של המלאכים. שהרי עיקר המבוקש של ענין התפלות כולן באמת ראוי שיהיה לא להשיג מה שהוא חפץ כי אם לדבק עצמו לרצונו של מקום ב"ה. וכיון שתכלית הבקשה היא מילוא אמתת רצונו יתברך החפץ חסד, וכמו שהוא רצונו ית' להרבות חסדיו בעולם כן הוא רצונו שזה יתנהג דוקא באותם הדרכים, שסידר בהם את הנהגת העולם בחכמתו ורצונו כביכול, א"כ כמו שראוי על עצם המבוקש הפרטי כן ראוי להתפלל שיתמלא ע"פ הסדרים השייכים לו. ואדרבה, זוהי שלמותה של התפלה, שהוא מגלה בה את רצונו הוא, שיעשה רצונו של מקום ב"ה בעולם, והרבה יותר ממה שראוי לרצות במלוי הבקשה ראוי לרצות שיתוקנו סדרי המאורות העליונים, שדרך תקונם הוא במילוא עניני התפלה... כאן המקום להביא גם את דברי הגאון ר' ראובן מרגליות בספרו נפש חיה⁸⁴ שכתב: "... שכל זה הוא אך שמירת האדם רוממות קדושת השי"ת, משחר לעורר עליו רחמים, אבל לא שישפיע האמצעי עליו לטובה..."⁸⁵ ובסוף דבריו שם הביא דאעפ"כ מצינו פיוטים ששינו את מטבעתם הקדומה מטעמים הנ"ל, עיי"ש. נסכם הסבר זה בדברי קדשו של הגאון ר' ברוך עפשטיין, בעל התורה תמימה, שביאר⁸⁶:

ומה שנראה לי בכלל ענין זה, דהאיסור הוא רק להתפלל ישר אליהם למלאכים או למידות שהם יושיעו, אבל לבקשם שהם

81 כך התיר גם ר' משולם פינקלשטיין באלף המגן שעל מטה אפרים, ס' תקפ"א סעיף יח ס"ק מ. וכן משמע ממה שהביא מהרש"ם מבערזן בדעת תורה ס' תקפ"א, עיי"ש.

82 העירני על מקור זה ידידי ישראל לוינגר יצ"ו.

83 הדרכת התפלה פסקה ה, עמ' טז.

84 על ש"ע אי"ח ריש ס' תקפ"א.

85 כשביקש יעקב מהמלאך (בראשית לב, ל) - הגידה נא שמך, ענה לו המלאך - למה זה תשאל לשמי, וביאר הרמב"ן תשובתו: "אמר, אין לך בידיעת שמי תועלת כי אין הכח והיכולת בלתי לה' לבדו, אם תקראני לא אענך וגם מצרתך לא אושיעך".

86 'תוספת ברכה' לפרשת ואתחנן על הפס' " כי מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו " - ד, ז.

אני ולא שליח

ימליצו בעדנו ויתפללו עלינו לפני ה' - אין זה גרע ממה שאמרו
(ב"ב קטז). מי שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש
עליו רחמים.⁸⁷

כיוון דאיתת להכי, נזכיר בזה עוד תפילה חשובה שנהגו העולם לאמרה,
ואף בה התעוררה הבעיה הנזכרת.

ג. שלום עליכם

המקור לאמירת תפילה זו הוא במסכת שבת קיט :

תניא, ר' יוסי בר יהודה אומר - שני מלאכי השרת מלוין לו
לאדם בע"ש מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע, וכשבא
לביתו ומוצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת, מלאך טוב
אומר יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך ומלאך רע עונה אמן
בעל כרחו, ואם לאו - מלאך רע אומר יהי רצון שתהא לשבת
אחרת כך ומלאך טוב עונה אמן בעל כרחו.⁸⁸

הריעב"ץ בסידורו בית יעקב⁸⁹ יצא כנגד תפילה זו ממספר טעמים.⁹⁰
בתחילה הוא מעיר: "לא ראיתי לאבי מורי הגאון ז"ל שאמר שום תחינה
בבואו לביתו אחר תפילת ערבית..."⁹¹ אח"כ הוא מעלה את בעיית הירושלמי
הנ"ל - לא תצווה לא למיכאל ולא לגבריאל - אולם עונה שלפי מה שכתב
במור וקציעה (שהבאנו לעיל) על "הסליחה דמלאכי רחמים נתיישב זה גם כן
קצת". הוא מעיר שהלשון - מלאכי עליון ממלך מלכי המלכים - אינה
מובנת כלל, וע"כ הוא מסיים - ... ומנהגי לקבל המלאכים ולומר - שלום
עליכם מלאכי השרת מלאכי עליון מלך⁹² מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא -

87 והניף ידו שנית בחיבורו 'ברוך שאמר' - על התפילה, עמוד תכה.

88 ראה מה שמעיר מרן הראי"ה קוק זצ"ל בעולת ראה כרך ב סוף עמ' לט.

89 ח"א עמודי שמים, חדר המטות - מטת זהב, בית מד אות י.

90 יש לציין כאן כי דבריו אמורים גם לגבי התפילה שנהגים חלק מהאנשים לומר לאחר שלום
עליכם - ריבון כל העולמים אדון כל הנשמות... אנה מלך מלכי המלכים צוה למלאכך מלאכי
השרת משרתי עליון שיפקדוני ברחמים ויברכוני בבואם לביתי ביום קדשני...

91 ראה שם שהוא מעלה מספר בעיות: ראשית, אסור לומר בשבת תחינות או לשאול צרכיו
ואפילו חולה (שאב"ס). שנית, מדוע האריכו כאן במקום שקיצרו אפילו בתפילת שמונה עשרה
של ע"ש. כ"כ כיצד זה מותר לקרוא לאור הנר. ואם כבר אמורים - מדוע מברכים את מה"ש
צאתכם לשלום - "הלוואי ישאר אצלינו לעולם כי אז נשמר בכל דרכנו". על השאלה האחרונה
הוא עונה בעצמו - "אולי נתיירא שלא יראו דבר שאינו כהוגן, ודואג שלא יפרשו מעצמם מתוך
כעס לפיכך נתחכם לפטרם בפיוס". וע"ע תירוצים על כך במחצית השקל סי' רסב ס"ק א,
ובשערי תשובה שם ס"ק ב.

92 ב"סדר עבודת ישראל" (הובא ב"נתיב בינה" כרך ב עמ' 116) הסביר את תיקונו של ריעב"ץ,
שתיבת 'מלאכי' סמוכה היא אל' עליון מלך מלכי המלכים,⁹ וכוונתו - מלאכים של עליון,

מכרמי שומרון

בלבד כדי שלא לשנות המנהג מכל וכל, אלא נותן שלום כדלעיל. ובביאור הבקשה ברכוני לשלום הוא כותב - הנפטר מחבירו, אפילו גדול מקטן צריך ליטול רשות, וגוזר על המלאכים לברכו (ואינו בקשה מהם, שאסור) ואז פוטרם...

בסידור 'אשי ישראל', המבוסס על דברי ומנהגי הגר"א, מובאת הערה:⁹³

ראיתי בשם הגר"א שקרא תגר איך מבקשים בקשה ממלאכים. אבל נראה ששמע השומע וטעה כי נראה שדבריו ז"ל על פזמון מלאכי רחמים. אבל כאן אין זה בקשה אלא שאנו אומרים שהם מצווים ממלך מלכי המלכים לברך אותנו וכן יעשו כמבואר בש"ס שבת קי"ט ע"ב.

כמדומני, שמטעם זה קבעו מחברי התפילה, בין שלום עליכם לריבון כל העולמים, שני פסוקים שיבהירו את הענין האמור: "כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך" - על סמך הגמ' בשבת הני"ל. ואם חלילה תעלה על דעתך כי אכן מכח עצמם שומרים עלינו המלאכים, לזה בא מיד הפס' השני:

"ה' ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם".

נמצאנו למדים, שגם כאן אין בתפילתינו כוונה לייחס שום כח או יכולת למלאכים אלא אך ורק לצוות עליהם שיקיימו את יעודם שקבע להם הקב"ה, וכפי שמובא במסכת שבת.⁹⁴

סיום

לדאבונו הרב, דמם של ישראל ממשך להשפך כמים, ולאחרונה שוב היינו עדים איך נערים ונערות ולוחמי ישראל נהרגים על קדושת שמו יתברך. בהקשר כאוב זה, ובעסקנו בתיווך המלאכים בינינו לבין אבינו שבשמים, נזכיר כאן תפקיד נוסף שמצאנו אצל מלאכי מרום.

שהוא מלך מלכי המלכים, לפי"ז יש להזהר שלא להפריד בדיבור בין עליון ובין מלך מלכי המלכים, כדי שלא יבוא לידי חירוף ח"ו. אולם ר' אריה ליב גורדון, בעל סידור עבודת הלב, בפירושו עיון תפלה (מובא בסידור אוצר התפילות עמי' שיג), העיר על תיקון זה כי אין צורך לשבש כל הספרים, וכונות - ממלך מלכי המלכים - פשוטה: מה"ש ששלחים ממלך מ"ה שהוא הקב"ה והוא אל עליון.

93 אינני יודע אם המעיר הוא ר' יצחק מאלצאן, או אחד מצאצאי הגר"א, או שמא ר' נפתלי הערץ הלוי, רבה של יפו. (ראה 'סידור הגר"א השלם בנגלה ובנסתר' ח"ב עמי' פח, שם מובא בהערה - "ראיתי בשם הגר"ח", ואולי ט"ס היא זו).

94 ראה עוד הרחבה בנושא זה באנצ' פחד יצחק ערך 'צרכיו' (כרך ז עמי' לג: - נח.), שו"ת זכר יהוסף אי"ת סי' רי, וכן במבוא לסידור 'אוצר התפילות' פ"ג.

אני ולא שליח

הפסוק בדברי הימים-ב (ב, ג) מביא את דבריו של שלמה לחירם מלך צור: "הנה אני בונה בית לשם ה' אלהי להקדיש לו להקטיר לפניו קטורת סמים ומערכת תמיד ועולות לבקר ולערב לשבתות ולחדשים ולמועדי ה' אלהינו לעולם זאת על ישראל". בביאור המילים האחרונות דרשו במנחות קי.⁹⁵: "לעולם זאת על ישראל - א"ר גידל אמר רב - זה מזבח בנוי ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן".

במדרש אלה אזכרה, הנקרא גם מדרש עשרה הרוגי מלכות, מובא⁹⁶, שבהגור הגזרה על הריגתם של עשרה צדיקים כתשלום על חטא עשרת השבטים במכירת יוסף, עלה ר' ישמעאל כהן גדול לשמים כדי לברר אם גזירה זו מן השמים היא או לא. הוא פוגש שם את מטטרון שר הפנים, ומתפתח ביניהם דו-שיח אשר בסופו שואל ר' ישמעאל:

מה זה לפניך? אמר לו - מזבח. אמר לו - ויש מזבח למעלה?
אמר לו - הין, כל מה שיש למטה יש למעלה דכתיב בנה בניתי
בית זבול לך. אמר לו - ומה אתם מקריבים עליו? יש לכם פרים
ואילים וכבשים? אמר לו - נפשותיהם של צדיקים אנו
מקריבים עליו.⁹⁷ אמר - שמעתי מה שלא שמעתי מעולם.

גם במדרש עשרת הדיברות⁹⁸ בתארו את שבעת הרקיעים, מובא ברקיע

הרביעי:

למעלה משחקים - זבול, ובזבול יש מזבח בנוי ומיכאל שר של
ישראל הוא כהן גדול ועומד ומקריב עליו קרבן בכל יום ויום,⁹⁹
ומה הם הקרבנות שהוא מקריב, וכי כבשים הוא מקריב? אלא
אמרו חכמים - מיכאל שר של ישראל הוא כהן גדול בשמים,
ומיום שחרב ביהמ"ק שיבנה במהרה בימינו ובטלו כהנים, הוא
מקריב נשמתן של צדיקים עד שיבנה ביהמ"ק שאז מוריד
הקב"ה ביהמ"ק שבזבול לירושלים של מטה.

95 וכן הוא במדרש תהילים מזמור קלד.

96 בית המדרש (וילנינק) חדר שני עמ' 66, ומובא גם עם הערות הר"מ הרשלר זצ"ל בספר מרגליות - מאמרים לזכרו של ר' ראובן מרגליות, עמ' נה.

97 וכך הגיה גם העין יעקב בחגיגה יב:

98 בית המדרש (וילנינק) חדר ראשון עמ' 64, וכן באוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמ' 451.

99 על תפקידיו של מיכאל כמקריב קרבנות ראה עוד בתנחומא ריש פ' צו, ובספר מלאכי עליון לר' ראובן מרגליות, עמ' קיד.

מכרמי שומרון

בעלי התוספות במנחות שם, כתבו שיש מדרשות חלוקין בזיהוי קרבן זה שמקריב מיכאל: "יש מי שאומר נשמותיהן של צדיקים¹⁰⁰ ויש מי שאומר כבשים של אש". כאן ממשיכים התוס' ומסבירים כי בזה יש לפרש את כוונת האמור בברכת העבודה בשמונה עשרה - .. ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון. התוס' מביאים הסבר נוסף למשפט זה, שהוא מוסב על המילים שלפניו - והשב את העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל, דהיינו מבקשים מהקב"ה שישב את העבודה לביהמ"ק ולבני ישראל.

מדברי ראב"ן הירחי בספר המנהיג¹⁰¹ משמע שהוא בוחר ככוונה העיקרית במילות התפילה את פירוש המדרש, דהיינו אנו מתפללים שאשי ישראל - כפשוטו, אותן הנשמות הנקרות לפניו ע"י מיכאל - מהרה¹⁰² באהבה תקבל ברצון.¹⁰³

גם הט"ז, לאחר שמקשה על שני הפירושים האחרים, כותב כי פירוש זה הוא המובחר מכולם.¹⁰⁴

הריעב"ץ מקשה¹⁰⁵ על פירוש זה - מה הקשר א"כ לענין ברכת העבודה, הרי כל כוונתה היא "בקשה על קבלת התפלה והעבודה, ומה מקום לזה לקבלת הנשמות שאינה מכלל עבודתנו אלא עבודת המלאך"! הוא מוטיב לה והוא מפרק לה שני תירוצים. תירוצו השני הוא - "י"ל דקאי על הקדושים

100 ראה מה שכתב ר' חנוך זונדל (ענף יוסף על עין יעקב בחגיגה יב:) בשם האר"י ז"ל: שסוף ותענוג העוה"ב הוא שהמלאך מיכאל הכהן הגדול לוקח הנשמה ומקריבה על המזבח לקרבן לפני ה', ושמחה ותענוג זה לא שזפתו עין רואה, עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה למחכה לו.

101 דיני תפלה סי' נט.

102 ר' משה מפרמסלא (תלמיד המהרש"ל) בספרו מטה משה (סי' קמט) כותב: "לכן יש ספרים דלא אמרין ותפלתם במהרה באהבה תקבל, כי מיכאל מקריב נשמת צדיקים אין ראוי לומר במהרה... ור"י הלוי מגרמייזא מיחה לומר מהרה לפי שעל נשמת הצדיקים קאי... " וכן העיר המור וקציעה (קכ) בסוף דבריו. אולם הרוקח כן גרס מהרה והחזיק החרה אחריו האליה רבה (קכ ס"ק א) אשר אף הואיל באר: חדא - שהרי יש עוד שני פירושים אחרים, ועוד - שגם התוס', אף שהביאו את פירוש המדרש בכ"ז גרסו מהרה, וביאור הדברים - "שאינן אנו מתפללין אלא על הקבלה שיקבלו הקב"ה מהרה, ולא הוי כלל כמתפלל ח"ו על מיתת הצדיקים, גם קרוב - שמקריבין נשמת צדיקים שכבר מתו שנים רבות...".

103 כך כותב גם הרמ"ע מפאנו בספרו עשרה מאמרות (מאמר אם כל חי ת"ג סימן לב): "... ומיכאל כהן גדול של מעלה עקדו לגבריאל... על גבי המזבח החיצון אשר בהיכלות כי שם צוה ה' את הברכה לאשי ישראל אנשיהם ממש... " וכתב שם ר' יהודה ליב בר' שמעון (אב"ד מגנצא) בביאורו יד יהודה (אות ה): לאשי ישראל אנשיהם ממש - כי שם מקריבים נשמותיהם של ישראל.

104 אמנם הגר"א שם כתב כי העיקר כפירוש האחרון שמובא בתוס'.

105 מור וקציעה קכ.

אני ולא שליח

הנהרגים על קדושת ה', שהם ודאי אישים מקריבים חלב ודם¹⁰⁶ שאין עבודה גדולה הימנה".¹⁰⁷

הג"ר מלבי"ם מבאר זאת¹⁰⁸ כבדרך השאלה, שהחוטא:

"היה ראוי שיקריב גופו ונשמתו לקרבן לכפר עליו לפני ה', אמנם מחמלת ה' עליו שנגד מה שהיה צריך להקריב גופו הבהמי, הוא מקבל ממנו קרבן בהמה, אבל נגד מה שהיה צריך להקריב נשמתו, איך תעלה נפש הבהמה תמורת נפש האדם שאינם בסוג אחד כלל! לכן צריך שבעת הקרבת הקרבן ימסור נפשו במחשבתו כאילו הוא העולה על המוקד ואש המזבח תוקד בו, וכמו שזה בא לכפר חטא המחשבה, כן מקבלים מחשבתו זאת כמעשה ממש".

ובהמשך דבריו הוא מסכם - "הנפש הישראלית שמסר אותה לקרבן **במחשבתו** זה הקרבן העיקרי הנרצה".¹⁰⁹ נרשה לעצמנו לדייק: אם במחשבתו כך - כשיקריב נפשו ממש על אחת כמה וכמה...

לא נצרכא אלא לדבריו של ר' שמחה מויטרי¹¹⁰:

.. נשמתן של צדיקים שמיכאל שר הגדול משימן במזבח של מעלה והוא כהן גדול וזה קרבנו. ויש מהן זוכין לאספקלריא המאירה ורחמים מחמלי. ורחום וחנון מתמלא רחמים באותה שעה, וכעתיק יומין מתגלי - ומתגלה בכבודו ומראה את כבודו כעתיק יומין.

בהגדה של פסח נאמר: ויוציאנו ה' ממצרים - לא על ידי מלאך, ולא על ידי שרף, ולא על ידי שליח, אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו, שנאמר - ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד

106 עיני בשו"ת תורה לשמה סי' מג, ובאלף המגן תקפ"א סי' ק ג.

107 עד כדי כך, שלאחר שר' שלמה מולכו, מקשישי החכמים בתקופת מרן ר' יוסף קארו, נהרג על קידוש ה', משתוקק מרן לזכות בעצמו במיתה כזו. המגיד מבטיח לו כי אכן יזכה לכך. (מגיד מישרים פי תולדות ופי ברכה). הבטחה זו, כידוע, לא יצאה לפועל.

108 ארצות החיים סי' א, ארץ יהודה סי' ק ה.

109 הגרש"ז מלאדי בש"ע הרב (קכ סעיף ב) פירש זאת אחרת, וז"ל: ואשי ישראל הן נשמות הצדיקים שמקריב מיכאל שר הגדול על המזבח של מעלה, ולמטה הן הקרבנות שמקריבים הצדיקים ומוסרים נפשותיהם להקב"ה על כל דיבור ודיבור היוצא מפייהם המכונה בשם מזבח, באהבה רבה הבאה אליהם מלמעלה ע"י מיכאל שר החסד, וזו היא תפלה הנקרא עבודה שבלב, והקרבנות אלו שהן באש ההתלהבות נקראות אשי ישראל, ותפלתם היא גוף התפלה שהן תיבותיה.

110 מחזור ויטרי עמ' 323.

מכרמי שומרון

בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה': ועברתי בארץ מצרים - אני ולא מלאך, והכיתי כל בכור - אני ולא שרף, ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים - אני ולא השליח, אני ה' - אני הוא ולא אחר.

תפילתינו לבעל הרחמים, שכשם שבגאולת מצרים כך עשה, כן ינהג עמנו היום - יפקוד על המלאך המשחית בעם הרף, יאמר לצרותינו די, בכבודו ובעצמו יחיש פדות עמו, ובאור יקרות ייגלה עלינו מהרה, ותקויימנה לעינינו נבואות ישעיהו: "לא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר בגבולייך וקראת ישועה חומותייך ושערייך תהלה". (ס, יח). "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים". (יא, ט). במהרה בימינו אמן.